

КЫРГЫЗСТАН ТАРЫХЫ БОЮНЧА ОКУУ КИТЕПТЕРДЕ КООМДУН КӨП УЛУТТУУ, ПОЛИМАДАНИЯТТУУ МҮНӨЗҮНҮН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

ОТРАЖЕНИЕ МНОГОНАЦИОНАЛЬНОГО, ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ХАРАКТЕРА ОБЩЕСТВА В УЧЕБНИКАХ ПО ИСТОРИИ КЫРГЫЗСТАНА

Түйүндүү түшүнүктөр: Улуттук аң сезим, негизги, базалык, культурологиялык-компетенттүүлүк, глобалдаштыруу, концепция, программа, тарых, технология, окуу программасы, тарыхый билимдер, маданияттардын диалогу, улуттук иденттештирүү, патриотизм.

Ключевые слова: национальное сознание, основное, базовое, культуролого-компетентностный, глобализация, концепция, программа, история, национальная идентификация, патриотизм.

Азыркы учурдагы тарыхты окуу предмети катары түшүнүү, билим берүүнүн татаал социомаданий көрүнүш катары баалаган аныктамасына таянып, ал адамдын жеке потенциалын актуалдаштыруу, аны жүзөгө ашыруу максатын көздөйт. Азыркы мезгилде Кыргызстанда тарыхый билим берүүнүн теориясындагы жана методологиясындагы жаңы көрүнүштөрдүн үстүнөн ой жүгүртүү процесси аяктай элек. Тарыхый билим берүүнүн максаттары жана милдеттери тууралуу маселе, эң талаш-тартыштуу маселелердин бири болуп саналат. Анткени, тарыхый билим берүүнүн бардык кийинки компоненттерин аныктоо жана долборлоо, максаттарды түшүнүүгө жараша болот. Тарыхый билим берүүнүн маселелери боюнча түрдүү көз караштарды жалпылап, россиялык окумуштуу-педагог Вяземский Е.Е. тарыхый билим берүүнүн максаттарын аныктаган негизги эки жолго (базалык негиздерге) бөлөт.

Биринчи көз караш боюнча, тарыхты окуп-үйрөнүүнүн максаты — «фактыларды, фактыларды жана биринчи кезекте фактыларды» билүү керек (бул жерде фактылар деп, жалпылаганда окуялар, даталар, процесстер, инсандар ж.б. түшүнүлүүдө). Мындай учурда, мектептик тарых, илимий билимдин тармагы (албете — идеалда), билим берүүнүн компоненти — окуучулар «өздөштүрүүгө», мугалимдер «берүүгө» (окуучуларга үйрөтүүгө) тийиш болгон кандайдыр башкы милдет, билим берүүнүн түпкү максаты катары чыгат. Ушундан улам, биздин өлкөдө билимдердин деңгээлин аныктоого багытталган бүтүрүү (кирүү) экзамендерин киргизүү, ага жараша көзөмөлдөп-ченөөчү материалдарды даярдоо салты калыптанууда.

Экинчи көз караш боюнча — мектепте тарых, жаш муундардын өзүн, өз тамырларын түшүнүүсүнө, жарандык, маданий (полимаданий) жана конфессионалдык жамаатка интеграциялануусуна, маданияттын тилин түшүнүүгө үйрөнүүсүнө көмөктөшүү үчүн окуп-үйрөнүлөт. Мындай учурда, мектептик тарых жаш адамдын баалуулуктарынын өнүгүшүнүн каражаты (инструменти), инсандык сапаттарынын калыптанышынын фактору катары чыгат. Албетте, мындай түшүнүктө, тарыхты окуу предмети жана окуу курсу катары конкреттүү максаттарын жана милдеттерин аныктоо — кыйла эле татаал. Мындай болгондо, бүтүрүү (кирүү) экзамендеринен эмне суроого болот? Анын талаптарына жооп берген материалдарды кантип даярдоо керек? Эгерде биз ата мекендик тарыхый билим берүү системасын дүйнөлүк билим берүү мейкиндигинин чегинен тышкары жана дүйнөлүк тажрыйбаны эсепке албай туруп, бул проблеманы чечүү кыйын.

Азыркы учурдагы тарых сабактары окуучуларды фактыларды жана алардын баалоолорун эсинде тутуп калууга эмес, көп сандаган тарыхый маалыматтардын арасында адашып калбай, өз алдынча багыт ала билүүгө, тарыхый көрүнүштөрдүн ортосундагы себептик-натыйжалык байланыштарды таба билүүгө, тарыхый процессти маанилүүлөрүн экинчи даражадагыларынан бөлө билүүгө үйрөтүүгө тийиш.

Тарыхыйлуулукка — ар бир айрым тарыхый учурлар үчүн уникалдуу болгон өткөндүн окуяларды өз ара байланышта түшүнүү жана баалоо, бир бүтүндүктөгү дүйнөнүн жана коомдун дайыма өзгөрүлмөлүүлүгүн, коомдук көрүнүштөрдүн пайда болуу, өнүгүү жана жок болуу процессин аңдап билүүгө тарбиялоо зарыл.

Тарых мектеп окуучусунун инсандык сапаттарын өнүктүрүү максатын коет. Ал бардык өз функцияларын (өнүктүрүү, окутуу, тарбиялоо) гармониялуу жүзөгө ашырууну камсыз кылат. Тарбиялоочу окутуу түшүнүгү өзүнө, окуучулардын өз алдынча ой жүгүртүүсүнүн негиздерин түптөгөн, окутуу түшүнүгүн камтыйт. Окутуунун, тарбиялоонун, өнүктүрүүнүн биримдиги окутуу процессинин бардык этаптарында окуучулардын өздөрүнүн иштерин активдештирүүнүн шартында гана жетишилет.

Патриотизмдин жана элдердин ортосундагы өз ара түшүнүшүүнүн негизинде, тарыхый тажрыйбаны инсандык талдоонун, гуманизмдин идеяларын, адам укуктарын жана демократиялык баалуулуктарды кабылдоонун, окуучулардын баалуулук багыттарын жана ынанымдарын калыптандырууга байланыштуу да, окутуу тарбиялык мүнөзгө ээ. Мектептик тарыхый билим берүүнүн билим берүүчү жана тарбиялоочу милдеттерин туура чечүү, түрдүү топтомдо окуучулардын психологиялык-жаштык өзгөчөлүктөрүн эсепке албай туруп жетишүүгө мүмкүн эмес.

Бүгүнкү күндө тарыхтын, өзгөчө Ата Мекен тарыхынын *тарбиялык потенциалы* тууралуу маселе улам-улам көтөрүлүүдө. Орто мектептерде патриотизмге тарбиялоонун туусу астында улуттук артыкчылыкты даңазалоо басымдуулук кылып кетүү коркунучу да бар. Бул көп улуттуу биздин өлкө үчүн зыяндуу көрүнүш болуп саналат. Ал эми ушу сыяктуу мисалдар, бизде деле орун алып жаткандыгы жашыруун деле эмес. Көп улуттуу өлкөдө мындай проблемаларды көтөрүп чыгуу, өлкөнү күчтөндүрбөстөн, тескерисинче аны алсыратат.

Чыныгы патриотизмди түрдүү элдердин тарыхы, маданияты менен тааныштырбай, түрдүү маданияттардын бири-бири менен тыгыз байланышта өз ара аракеттенүүлөрүнүн жана өз ара баюусунун туруктуу мүнөзүн түшүнбөй туруп элестетүүгө мүмкүн эмес. Окуучу өзүнүн эли — дүйнөлүк цивилизациянын бир бөлүгү экендигин түшүнүүгө тийиш.

Илим катары тарыхтын гуманизми, бир кыйла даражада анын жалпы адамзаттык баалуулуктардын көөнөргүс мааниси тууралуу элестөөлөрдү калыптандырууга жөндөмдүү экендиги менен да аныкталат. Тарыхты гумандаштыруу — бул окуучунун инсандык сапаттарына кайрылуу, анын таанып билүүчүлүк, нравалык, көз караштык суроо-талаптарын канаттандыруу дегенди билдирет. Тарых кызыктуу, көркөм жана эмоционалдуу болууга тийиш, ал ойлонууга жана кошо баштан өткөрүшүп, кубанууга жана кайгырууга үйрөтүүгө тийиш. Ошентип, мектептик тарыхый билим берүү системасын реформалоо мугалимдердин алдына окуучу жаштарды тарбиялоо боюнча жаңы, татаал милдеттерди коюуда.

«Тарых эч нерсеге үйрөтпөйт» деген пикирлерге карабастан, ал салт боюнча адамдын таанып билүүсүндө өзгөчө орунду ээлейт. Ага бир кыйла жалпы формадагы аныктама берүү (тарых — бул болуп өткөн, башкача айтканда, болгон жана азыр жок нерсе) адамды ошол учурда курчап турган өткөндүн эстеликтеринин келип чыгышын аныктоого кызыкчылыгын басаңдатат. Мында биринчи кезекте, маалыматтык камсыз кылуу жөнүндө болуп жатат. Бирок, тарыхтын

билим берүү чөйрөсү катары арналышы муну менен бүтпөйт.

Белгилүү окумуштуу А.Т. Кинкулькин тарыхка төмөндөгүдөй аныктама берет: «Азыркы учурду таанып билүү, өнүгүүнүн келечегин аныктоо (башкача айтканда, «өткөн, азыркы учур, келечек») жолуна пайдубал катары кызмат кылган, өткөн жөнүндөгү илим». Ошентип, тарых илим катары үч ченем: «өткөн, азыркы учур, келечек» менен толтурулган. Анын башкы өзөгү — өткөн. Ал абдан эле бай жана сабак аларлык, демек, кызыктуу жана пайдалуу. «өткөндү билбөө, - деп белгилейт көрүнүктүү француз тарыхчысы Марк Блок, - азыркыны таанып-билүүгө гана зыян келтирбестен, азыркы учурдагы ишмердиктин бардык аракеттерине да коркунуч келтирет».

Өткөнгө кайрылуу адамга таанып билүүнүн, дүйнөдөгү жана мезгилдеги (өткөн — азыркы учур — келечек) ордун, өзүнүн баалуулук багыттарын аныктоо үчүн кызмат кылат. Тарых — жүрүш-туруштун мектеби. Адамдар өткөндөн керектүү үлгүлөрдү издейт жана табат. Тарыхтын тажрыйбасы — кээде андабастан эле колдонгон ишенимдүү ориентр. Айрым адамдар жана бүтүндөй элдер өздөрүн ушундай алып жүрүшөт».

Фин изилдөөчүсү — психолог жана педагог — Арья Пилли тарыхты түшүнүүнүн төмөнкү элементтерин бөлүп көрсөтөт: тарыхый билимге мамилеси, адамдын дүйнө түшүнүгүндө тарыхый билимдин орду; адамдын аң сезиминде тарыхый тематиканы объективдүү же субъективдүү элестеткендиги; тарыхты үйрөнүүдө окуунун стратегиясы; тарыхый түшүнүктөргө ой жүгүртө билүү ыктары; мезгилдик мамилелерди таанып билүү; себептик-натыйжалык мамилелерди түшүнүү; тарыхты баалоо жана чечмелөө жөндөмдүүлүгү.

Тарыхый түшүнүктүн мындай мааниси чет өлкөлүк изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча тарыхтын дидактикасынын азыркы учурундагы чечүүчү түшүнүгү болуп саналат. Тарыхты өткөндүн, азыркы учурдун жана келечектин байланышы катары түшүнүү, бул байланыштарды мектепте тарыхты окутуунун максаттарынын бири катары эсептөө маселесине көптөгөн советтик методистердин да көңүлү бурулган эле.

Өткөндүн эстеликтерин көрүү, анын өзүнчөлүгүн, башка курчап турган предметтерге окшош эместигин, мурунку доорлорго жана небак өтүп кеткен адамдарга тиешелүү экендигин андап билүү мүмкүнчүлүгү окуучу үчүн чоң мааниге ээ. Тарыхый мезгилдин тереңдигин, дүйнөнүн өткөндөн азыркы мезгилге чейинки жолундагы көп түрдүүлүгүн жана өзгөчөлүгүн сезүү пайда болот. Окутуу процессинде тарыхый материалдарды кеңири пайдалануу зарылдыгы ушундан келип чыгат.

Кайсы илимий жана философиялык мектептерге жана багыттарга тиешелүү болбосун, этнологдор жана социологдор, көпчүлүк изилдөөчүлөр улуттук иденттүүлүктү калыптандырууда, тигил же бул даражада тарыхтын маанилүү роль ойной тургандыгыен таанышат.

Кандай гана болбосун, улуттук аң сезимди калыптандыруу, ошол адам тиешелүү болгон элдин бардык өкүлдөрүнүн жалпы теги (чыныгы жана ойдон чыгарылган), маданий жана тарыхый байланыштары тууралуу идеялар менен тыгыз байланышкан. Курт Хюбнер белгилегендей, улутту тагдыр (тарых) түшүнүгү менен окшоштура турган болсок, анда биз аларды тарыхый окуялардын айрым тизмектүүлүгүндөгү топтук иденттештирүү катары кароого тийишпиз. Жеке биография сыяктуу эле, улуттун тарыхы кургак маалымат же поэзиялаштырылган сюжет катары баяндалышы мүмкүн. Улуттун тагдырын сүрөттөп жазуунун мүмкүн болуучу формалары өтө көптүгү, улуттук иденттештирүүнүн ченемдеринин да өтө көп экендигин да билдирет — ал инсанды иденттештирүү сыяктуу эле, бир жактуу эмес, ошол эле учурда чыныгы реалдуулук дагы.

Бирок, төмөндөгүнү белгилеп коюу абзел: «Айрым улут менен иденттерштирүү эркин же эркин чечимдин актысы болуп саналбайт. Бул — тагдыр. Адам өз эне тили, өмүрүнө өчпөс из калтырган балалыгы жана жаштык курагы, өзүнүн туулгандыгы фактысы менен өз улутуна тиешелүү болот». Албетте, «Улуттук аң сезим дайыма, ачык байкалбаган формада болот, ал жок кылынбайт, аны сүрүп чыгуу же басып салуу мамилеси коркунучтуу жарылууга алып келиши мүмкүн. Жалпысынан алганда, ал күч колдонуу жолу менен эмес, табигый жол менен гана жок болушу мүмкүн. Экинчи жагынан алганда, тышкы басым тескерисинче аны күчөтөт», деп жазган Курт Хюбнер. Анткени, Брехттин «элди таратуу жана жаңысын шайлоо» сунушун жүзөгө ашыруу мүмкүн эмес, анткени, мамлекет, өзгөчө көп улуттуу мамлекет бул маселени көз жаздымда калтыра албайт. Аны күч менен чечүү аракеттери да, этникалык иденттүүлүккө сыртынан көңүл кош, «нейтралдуу» позиция да, мамлекеттин бардык мүчөлөрүн жөнөкөй абстракттуу жарандарга теңеп коюу да коркунучтуу. Анткени, мындай позицияда, чындыгында, чоңураак этникалык топко артыкчылык берилет, бул табигый түрдө миноритардык топтордун терс мамилесин пайда кылат.

Ошентип, улуттук иденттүүлүктү калыптандыруу процессинде, ойдон чыгарылган же чыныгы тарых абдан маанилүү роль ойнойт. Улуттук иденттүүлүктү калыптандырууда мамлекеттин да ролу чоң. Пьер Бурдьё: «Мамлекет укуктук, тилдик бардык коддорду унификациялап, алака-ма-

милелердин формаларын гомогендештирүүнү жүргүзүп, маданият базарын бириктирүүгө катышат. Укукка жазылган классификациялоо системасынын жардамы менен, бюрократиялык процедуралар, билим берүүчү структуралар, мамлекет менталдык структураларды түзөт жана элестетүүлөрдүн жана бөлүүнүн жалпы принциптерин, б.а. ой жүгүртүү формасын таңуулайт. Ошонусу менен ал, адатта улуттук иденттүүлүк деп атап жүрүшкөн (же салт болуп калган тилде — улуттук мүнөз) нерсени курууга катышат».

Бардык пайдалуу деген нерселерди илип алган, синтетикалык агымга кирген, азыркы изилдөөчүлөр (Энтони Д. Смит ж.б.) улуттук иденттүүлүктү баалуулуктардын, символдордун, эскерүүлөрдүн, мифтердин жана каада-салттардын топтому аркылуу аныктайт. Улуттук эстутум иши, этносимволизмдин образдуу катарлары (жол башчылар, ыйыктар, баатырлар, айрым бир жеңиштер жана жеңилиштер) — улуттук иденттүүлүктүн мазмундук жагын түзөт.

Булардын бардыгы толугу менен мектептеги тарыхты үйрөнүү процессинде кездешет, ал окуучулардын көпчүлүгүндө тарыхый билимдердин пайдубалын гана түптөбөстөн, алардын тигил же бул тарыхый окуяларга карата позицияларын да аныктаары айдан ачык. Мектептик тарыхый билим берүү, эреже катары, окуучулардын аң сезиминде, андан ары тарыхка жана азыркы учурга карата өз мамилесин салыштырган, өзүнчө бир «матрицаны» түптөйт.

Субъектинин иденттүүлүгү тууралуу суроого жооп, б.а., ал тарыхта ким деген суроого жооп, этникалык иденттүүлүккө да тиешеси бар: «Субъектилердин иденттүүлүгүнө «тарых аркылуу гана жол ачылат»... Ар бир коомдун тарыхы бар, анын жүрүшүндө өзгөчөлөнгөн иденттүүлүк пайда болот». Ошентип, өткөндү кайра калыбына келтирүү бүгүнкү күндөгү иденттүүлүктү калыптандырууга шарт түзөт. Демек, мектептик тарых боюнча окуу китептеринин авторлору, кааласа да, каалабаса да, өз окурмандарынын арасында улуттук иденттүүлүктүн калыптанышына таасирин тийгизет.

Кыргызстан тарыхы боюнча окуу китептеринде, коомдун көп улуттуу, полимаданияттуу мүнөзү жеткиликтүү деңгээлде чагылдырылбагандыгын белгилеп кеткендигибиз абзел.

Кыргызстандын тарыхый билим берүүсү кандай иденттүүлүктү (инсанды) калыптандырууга тийиш? Бул тууралуу так, ачык-айкын түшүнүк азыркы тарых жана педагогика илиминде жок. Бүгүнкү күндө ата мекендик билим берүүнүн өнүгүшүнүн жалпы философиялык концепциясы да иштелип чыга элек. Аны иштеп чыгууга, азыркы коомдун бирдиктүү идеологиялык негиздеринин жоктугу эле эмес, көп сандаган параллелдик

билим булактарынын (ММК, Интернет) да болушу тоскоолдук кылууда.

Тарыхый билим берүү, Марк Ферро көрсөткөндөй дайыма жана бардык жерде тигиндей же мындай деңгээлде идеологиялашкан болот. Маселе, бул идеология мамлекеттеги бардык жарандардын, же жок дегенде, түрдүү социалдык топтордун кызыкчылыктарын канчалык чагылдыра алат дегенде турат.

Мындай жетишкендиктер демократиялык мамлекеттин түздөн-түз ийгилиги болуп саналат. Мисалы, Швейцарияда унификацилоого барбай туруп, мультимаданияттуу жарандык союздагы этникалык чыңалууну болтурбай койгонго кудурети жетиштүү федерация түзүлгөн.

Тилекке каршы, бир топ жылдар бою мамлекетте улуттук проблемаларга, улуттук билим берүүгө жеткиликтүү даражада көңүл бурулбай келген. Албетте, бир гана тарыхый билим берүү коомдогу кырдаалды түп-тамырынан бери өзгөртүп жиберсе албайт. Бирок полимаданияттуу социумдун бардык өкүлдөрүнүн кызыкчылыктарын эсепке алган, тарыхый билим берүү системасын түзүү этникалар аралык мамилелерди жакшыртууга олуттуу салым кошо алат. Этникалар, маданияттар аралык айырмачылыктар, көңүлдүн сыртында калтырууга же кол шилтеп коюуга болбой объективдүү реалдуулук экендигин турмуш көрсөтүүдө. Бул маселе өзүнөн-өзү эле чечиле калбайт.

Айрым этнососиалдык жана маданий проблемаларды түшүнбөө же андан билип туруп баш тартуу, мамлекеттик билим берүү системасынын өнүгүшүнө олуттуу тоскоолдуктарды гана жаратпастан, маданияттардын өнүгүшүн да жайлатып, этника аралык ишенбестиктерди пайда кылат же кесиптик чөйрөдө конфликттерди пайда кылат. Майда этникалык топторго карата, тең салмакташтырылбаган билим берүү саясаты коомдук турмушта жана маданиятта, чарбачылыкта жана экономикада терс кесепеттерге дуушар кылуучу олуттуу социалдык деформацияларга алып келет.

Этникалар аралык мамилелерде толеранттуулук кырдаалын түзүү максатында, маданияттар аралык айырмачылыктарды ишенбөөчүлүктү жана кастыктын отун жагуу үчүн эмес, маданияттарын ортосундагы, ошонун ичинде, билим берүү чөйрөсүндө конструктивдүү диалог түзүү үчүн колдонуу маанилүү.

«Маданияттардын диалогу» диалог болсун үчүн, жок дегенде эки маданияттын болушу зарыл. Тилекке каршы, билим берүү процессиндеги маданияттардын диалогу уран-чакырыктардын деңгээлинен өйдө көтөрүлө албай жаткандыгы жашыруун деле эмес.

Бенедикт Андерсон, Чарльз Тили, Эрнст Геллер сыяктуу, азыркы батыш тарыхчылары улут-

тук тарыхтын «пайгамбарлык функциясын» бөлүшөт: «Тарых өткөндөгү жалпыга негизделген, жалпы келечекти түзүүгө жардам берет. Тескерисинче, мамлекеттин жарандарынын өткөндөгү тарыхы менен эч кандай жалпылыгы жок адамдар, андан четтеп калып, ага карата касс маанайда болуп, ошонусу менен, алардын жалпы келечеги да болбойт. Тарых элди бириктире алат, бирок ошол эле мезгилде, коомдун социалдык бекемдигин буза да алат».

Мамлекет, башкаруу системасын оптималдаштыруу үчүн «жарандарынын» маданий жалпылыгын калыптандырат жана улуттук мифтер (ой жүгүртүүнүн формасы катары) анын ишмердигинин продуктысы болуп калат. Бирок, калыптанып калган улуттук идентүүлүк өз жашоосун улантат берет жана эми тескерисинче, мамлекет өзү улуттун инструменти болуп калат. Ошол эле мезгилде, цивилизациялуу мамлекетте, этникалуулук жана анын маданий компоненттери дегеле четке кагылбайт. Тескерисинче, алар улуттук аң сезим менен жуурулушуп кетип, аны жарым-жартылай проблемалуу кылып (иденттүүлүктөрдүн мүмкүн болуучу конфликттилерине байланыштуу) эле жөн болбостон, аны консенсустук топту түзгөндөй кылып ар түрдүү жана вариативдүү кылат. Демократиялык коом дал ушуларга негизденет.

Ата мекендик тарыхый билим берүүнү, маданияттар аралык диалогдун негизинде, дүйнөлүк гуманитардык билим берүүнүн өнүгүшүнүн актуалдуу тенденцияларына ылайык түзүү оптималдуу чечим болор эле. Ошентип, биз эртең кандай өлкөдө жашай тургандыбыз, бүгүнкү күндө биздин балдарыбыз кайсы окуу китептери, кайсы тарыхты окугандыгына жараша болот.

Адабияттар:

1. Бурдые П. Дух государства: генезис и структура бюрократического поля. //Поэтика и политика. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии РАН. – М.: Институт экспериментальной социологии, СПб.: Алетейя, 1999.
2. Вяземский Е.Е. Цели и задачи школьного исторического образования, в кн.: Настольная книга учителя истории. 5-11 классы. Авт.-сост. М.Н.Чернова. - М.: Эксмо, 2006.
3. Дайри Н.Г. Основное усвоить на уроке: Книга для учителя. - М.: 1987.
4. Гулыга А.В. Искусство истории. - М.: 1980.
5. Кинкулькин А.Т. Знать правду о прошлом. Партийная жизнь. 1990. №1.

6. Лийметс А.Х. Формирование исторического сознания и развития личности учащихся //Советская педагогика, №8, 1991.
7. Люббе Г. Историческая идентичность // Вопросы философии.– 1994. – №4.
8. Марк Блок. Апология истории, Издательство «Наука», М., 1986
9. Хюбнер К. Нация: от забвения к возрождению /Перевод с нем. А.Ю.Антоновского. – М.: Канон, – 2001.